

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՆԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Նրանց Ավանդության

ԹՈՐՋԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐԱՆՏ ՄԻՔԱՅԵԼԻ ԱՎԱՆԵՄՅԱՆ

**ՓՈՐՉԱՐԱՐԱԿԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Ուսումնական ձեռնարկ

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

2021

ՀՏԴ 159.9.07(07)

ԳՄԴ 88գ7

Ա 774

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության
ֆակուլտետի զիրխորհուրդը:*

Ավանեսյան Հ. Մ.

Ա 774 Փորձարարական հոգեբանություն. Ուսումնական ձեռնարկ/Հ. Մ. Ավանեսյան.- 2-րդ վերամշակված հրատարակություն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2021, 370 էջ:

Ձեռնարկում փորձարարական հոգեբանությունը դիտարկվում է որպես ինքնուրույն գիտակարգ, որը մշակում է հոգեբանական հետազոտության տեսությունը, մեթոդներն ու պրակտիկան: Մանրամասն վերլուծված են հոգեբանական հետազոտության մեթոդաբանական հիմունքները, նկարագրված են էմպիրիկ մեթոդների դասակարգումն ու բնութագրերը: Կազմվել է փորձարարի բառարան (հայերեն): Նկարագրված են հոգեբանական գիտափորձի ընթացակարգն ու կազմակերպման առանձնահատկությունները:

Հոգեբանական հետազոտությունը ներկայացված է որպես գիտական ճանաչողության յուրահատուկ գործընթաց՝ իրեն բնորոշ տրամաբանությամբ ու փուլերով:

Ձեռնարկը հասցեագրված է հոգեբանության ֆակուլտետի ուսանողներին, ասպիրանտներին և դասախոսներին, ինչպես նաև հոգեբանական հետազոտությամբ հետաքրքրվող անձանց:

Առաջին հրատարակություն՝ Փորձարարական հոգեբանություն. Ուսումնական ձեռնարկ/ Հ. Մ. Ավանեսյան. - Եր.: «Էդիթ Պրինտ», 2010, 288 էջ: (ISBN 9789939522470)

ՀՏԴ 159.9.07(07)

ԳՄԴ 88գ7

ISBN 978-5-8084-2522-6

© ԵՊՀ հրատ., 2021

© Ավանեսյան Հ. Մ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	7
«Փորձարարական հոգեբանություն» առարկայի հիմնական թեմաները.....	11
Հիմնական դասագրքերի ցանկ	24
Գլուխ 1. Էմպիրիկ մեթոդները հոգեբանության մեջ.....	28
1.1 Էմպիրիկական մեթոդը գիտական ճանաչողության մեջ	28
1.2. Հոգեբանության մեթոդաբանությունը.....	31
Գլուխ 2. Փորձարարական մեթոդի կայացման նախապայմանները հոգեբանական հետազոտություններում.....	42
2.1. Հետազոտությունների փորձարարական չափանիշների կայացումը	47
2.2. Հոգեչափման քանակական բնույթը	50
2.3. Չափողական սանդղակներ	53
Գրականություն (Գլուխ 1 և 2).....	57
Գլուխ 3. Հոգեբանական հետազոտության մեթոդների համակազմը	59
3.1. Դիտման մեթոդը և դրա տեսակները	70
3.2. Գիտափորձի մեթոդը և դրա տեսակները	80
Գլուխ 4. Հոգեբանության ոչ փորձարարական մեթոդների դասակարգում	99
4.1. Պրոյեկտիվ մեթոդների կիրառման տեսական նախադրյալները փորձարարական հետազոտություններում.....	117
4.2. Փորձարարական ծրագրեր	126
Գրականություն (Գլուխ 3 և 4).....	129
Գլուխ 5. Փորձարարական հետազոտության հիմնական առանձնահատկությունները.....	132
5.1. Անկախ և կախյալ փոփոխականները գիտափորձում.....	132
5.2. Վերահսկողություն արտաքին փոփոխականների նկատմամբ	136
5.3. Քվազիէքսպերիմենտը հոգեբանական հետազոտությունում	140

5.4. Գործոնային գիտափորձ	143
5.4.1. Բազմաչափ, գործոնային գիտափորձ	148
5.5. Մոդելավորող գիտափորձը՝ որպես հետազոտության առանձին մեթոդ	154
5.6. Հետազոտության հոգեֆիզիոլոգիական մեթոդներ	160
5.7. Փորձագիտական գնահատականների մեթոդների կիրառումը	167
Գլուխ 6. Փորձարարական տվյալների տիպերը	177
Գրականություն (Գլուխ 5 և 6).....	182
Գլուխ 7. Հոգեբանական հետազոտությունում օբյեկտիվության չափանիշները.....	183
7.1. Տվյալների տիպերը և վերարտադրման չափանիշները	183
7.2. Հետազոտական տվյալների և մեթոդների օբյեկտիվությունը	185
Գլուխ 8. Հոգեբանական մեթոդների և էմպիրիկ տվյալների դասակարգումն ու մեկնաբանությունը	188
8.1. Պատմականորեն ձևավորված համակարգը	188
8.2. Հետազոտության կազմակերպման ժամանակակից համակարգը	191
8.3. Հոգեբանական հետազոտության մեկնաբանության մոտեցումները	193
8.3.1. Այլընտրանքային մեկնաբանությունները գիտափորձում	196
Գրականություն (Գլուխ 7 և 8).....	197
Գլուխ 9. Հոգեբանական գիտափորձի կազմակերպումն ու անցկացումը	199
9.1. Հասկացություն հետազոտության հիմնահարցի, առարկայի և օբյեկտի մասին	203
9.2. Գիտական վարկածը փորձարարական հետազոտություններում	208
9.3. Գիտական վարկածի հիմնական բնութագրերը	212
Գլուխ 10. Հետազոտական մտածողության տեսակները և ոճերը ..	215
10.1. Հոգեբանական մտածողության ոճերը	219

10.2. Գիտական մտավայրությունների տեսակները.....	222
Գրականություն (Գլուխ 9 և 10).....	227
Գլուխ 11. Մեթոդների ընտրությունը և համալրումը.....	228
11.1 Փորձարարական հետազոտության փուլերը.....	231
Գլուխ 12. Գիտափորձի արդյունքների ներկայացման ձևերը.....	237
Գրականություն (Գլուխ 11 և 12).....	245
Գլուխ 13. Փորձարարական ընտրանք.....	246
Գլուխ 14. Հոգեբանի հետազոտական և պրակտիկ գործունեությանը ներկայացվող բարոյագիտական պահանջները.....	260
14.1. Բարոյագիտական (էթիկական) վերահսկողությունը հոգեբանական գիտափորձում.....	278
Գրականություն (Գլուխ 13 և 14).....	284
Գլուխ 15. Հոգեբանական հետազոտությունների արդյունքների վիճակագրական մշակման մեթոդներ.....	285
15.1. Հիմնական բանաձևեր և գնահատման սանդղակներ.....	296
Գլուխ 16. Գիտահետազոտական աշխատանքի ձևավորման և կառուցվածքի հիմնական պահանջները.....	313
16.1. Գիտական աշխատանքի գնահատման հիմնական չափանիշները.....	324
Գրականություն (Գլուխ 15 և 16).....	327
Հոգեբան-հետազոտողի բառարան.....	328
Գրականության ցանկ.....	357

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Փորձարարական հոգեբանությունն առանձնանում է հոգեբանության այլ բնագավառներից նրանով, որ համակարգում է գրեթե բոլոր հոգեբանական ուղղությունների հետազոտական հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները: Այն նաև հոգեբանական հետազոտությունների մեթոդներն ուսումնասիրող հիմնարար գիտակարգ է: Ինչպես յուրաքանչյուր գիտություն, այնպես էլ հոգեբանությունը, ունի իր հետազոտության առարկան, մեթոդաբանությունը և հիմնարար սկզբունքները, որոնք կրում են համագիտական բնույթ: Դրանց հիման վրա են իրականացվում մեթոդների դասակարգումը, ընտրությունը և կիրառումը:

Ժամանակակից փորձարարական հոգեբանությունը գիտականության աստիճանը ճշգրտելու համար ներթափանցում է կիրառական հոգեբանության ուղղությունները: Ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում համակողմանի ուսումնասիրելու հոգեբանական տարբեր ուղղությունների մեթոդաբանությունը և դրանց հայեցակարգային առանձնահատկությունները: Հոգեբանության մեթոդաբանության հիմնահարցերի, հետազոտությունների խնդիրների իրականացման և մեթոդների տեղայնացման գործընթացների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում հոգեբանական դպրոցի զարգացումն այդ ամենը դարձնում է առավել արդիական: Մեր երկրում փոփոխվող սոցիալ-տնտեսական պայմանները, նոր շուկայական փոխհարաբերություններն ու փորձարարական գիտության կայացման ներկա ժամանակահատվածը հոգեբանության բոլոր և հատկապես կիրառական բնագավառների առջև դնում են նոր պատվերներ ու մարտահրավերներ, ինչն առավել ընդգծում է հիմնախնդրի գործնական նշանակությունը:

Ճիշտ է՝ տվյալ գիտակարգը հասել է զարգացվածության բարձր աստիճանի, սակայն առ այսօր չեն դադարում հոգեբանա-

կան գիտական հետազոտություններում գիտափորձի կիրառման հնարավորությունների և դրա արդյունավետության վերաբերյալ վիճահարույց քննարկումները, այսինքն՝ նրա ձևավորման գործընթացը դեռևս հեռու է կատարելությունից: Գիտական հետազոտությունների գիտականությունը պահպանելու համար մշտապես պահանջվում է հետազոտական հայեցակարգերի ճշգրտում, նոր մեթոդների հետազոտում ու համալրում:

Փորձարարական հոգեբանությունը, հիմքում ունենալով վիլիստփայության հիմնադրույթները, հարստանում է հարակից գիտությունների (մաթեմատիկա, ֆիզիկա, կենսաբանություն, սոցիոլոգիա և այլն) գիտելիքներով:

Ձգտելով գիտության ավանդական կանոնակարգին՝ փորձարարական հոգեբանությունը հիմնվում է հոգեչափման խիստ պահանջների վրա, որոնք բխում են մետրոլոգիայից, կենսաչափությունից և կենսամեխանիկայից: Ավանդականության հետ մեկտեղ այն ներկայումս ձեռք է բերում զարգացման նոր միտումներ և որոշակի վերապահումներով դիմում հետազոտական, այսպես կոչված, «ազատական» միջոցներին: Սա նշանակում է, որ հաճախ առանձին հետազոտության առարկայի յուրահատկությունները պարտադրում են դիմել ոչ փորձարարական մեթոդների: Ներկայումս փորձարարական հոգեբանության փոխակերպումն ու զարգացումն անխուսափելիորեն կապված են գիտատեխնիկական զարգացման, համակարգչային տեխնոլոգիաների լայն կիրառության, տեղեկատվության դաշտի ընդլայնման և արագության հետ: Այսինքն՝ փորձարարական հոգեբանության բնագավառի ուսումնասիրությունը պահանջում է հիմնարար գիտելիքներ, որոնց ձեռքբերմանը հաճախ խոչընդոտում է հենց առկա գրականության բազմազանությունը, որում հաճախ անորոշ են ներկայացվում մեթոդաբանական հիմունքները, մեթոդների դասակարգումը և հարացույցային (պարադիգմալ) սկզբունքները: Կարելի է արձանագրել նաև, որ այսօր սակավ են հայերեն համա-

պատասխան մենագրությունները, ուսումնական ձեռնարկներն ու դասագրքերը:

Կարևոր է նշել նաև այն փաստը, որ հոգեբանական գիտության մեջ փորձարարական հոգեբանությունը տեսության, հետազոտության, կլինիկական և գործնական բնագավառների միմյանց հարստացնելու գործընթացն ու նրանց փոխադարձ կապն ապահովող գիտակարգ է:

Ներկայումս փորձարարական հոգեբանության և էմպիրիկ հոգեբանության սահմանը դառնում է թափանցիկ և դադարում է հիմնվել միայն բնագիտական սկզբունքների վրա: Այդ սահմանը կրում է նաև հերմենևտիկայի և փիլիսոփայության ազդեցությունը:

«Փորձարարական հետազոտություն» հասկացության կիրառումը պահանջում է ճշգրտություն, քանի որ ոչ բոլոր էմպիրիկ հետազոտություններն են փորձարարական: Առաջին հերթին նրանք տարբերվում են ըստ գիտական մոտեցումների և ուսումնասիրման գործընթացի կազմակերպման: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է հիշել, որ ի տարբերություն փորձարարականի՝ էմպիրիկ հետազոտությունն իր եզրակացություններում չի պարունակում փոփոխականների միջև պատճառահետևանքային կապերի մասին պնդումներ, այլ միայն ամրագրում է փոփոխականների փոխկապվածությունը և հավաստիության աստիճանը: Իսկ փորձարարական հետազոտությունում հատուկ ուշադրություն է դարձվում փոփոխականների վերահսկման գործընթացի և նրա ձևի, ինչպես նաև այն փոփոխականների վրա, որոնք կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդել արդյունքի վրա:

Սույն ձեռնարկի նպատակն է հետազոտության հոգեբանական մեթոդների համակարգերի տրամաբանության և կիրառման ռազմավարությունների յուրահատկությունների իմացության միջոցով ձևավորել հոգեբանի հետազոտական հմտությունները և ներկայացնել նրա մասնագիտական կարգավիճակի նկարագիրը:

Չեռնարկում ներկայացված են հոգեբանական հետազոտության մեթոդների համակազմի, ոչ փորձարարական մեթոդների դասակարգման, էմպիրիկ և փորձարարական մեթոդների, հոգեբանական հետազոտությունում օբյեկտիվության չափանիշների, հոգեբանական գիտափորձի կազմակերպման և անցկացման, մեթոդի և մեթոդիկայի ընտրության, փորձագիտական գնահատականների մեթոդների կիրառման, հետազոտողներին ներկայացվող բարոյական պահանջների, հոգեբանական հետազոտությունների արդյունքների վիճակագրական մշակման մեթոդների նկարագրությունը և տվյալ բնագավառին վերաբերող գրականության ցանկը: Չեռնարկի տարբեր գլուխներում ներկայացված են նախորդող բազմամյա գիտահետազոտական աշխատանքի փորձը և փորձարարական հետազոտություններում ստուգված ու տեղայնացված մեթոդիկաները:

Ուսումնական ձեռնարկի առաջին հրատարակության վերանայումը պայմանավորված է նրանով, որ տասը տարիների ընթացքում ժամանակակից տեխնոլոգիական առաջընթաց է նկատվել և գիտական գործընթացի համընդհանուր համակարգչային փոխակերպումները պահանջում են որոշակի ճշգրտումներ, ինչպես նաև տերմինաբանական պարզաբանումներ հայերենում: Փորձարարական հոգեբանության հիմնական սկզբունքները, մեթոդներն ու կանոնները հաստատուն են, սակայն փորձը հուշում է լրացումների և նոր խմբագրումների անհրաժեշտության մասին:

Ուսումնական ձեռնարկի փոփոխման գործընթացը կատարվել է ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի մեր գործընկերների, ասպիրանտների և ուսանողների շնորհիվ, որոնք դա արել են իրենց արժեքավոր մեկնաբանություններով ու խորհուրդներով: Հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում ասպիրանտներ Նարե Կարապետյանին, Սեդա Պապոյանին և Մարիամ Մանուկյանին բարձր մասնագիտական գիտելիքների և թիմային աշխատանքի համար: